

אמונה בעולם של ספק | יובל אזולאי¹

ברצוני לבחון את נושא האמונה ואפשרויותיה דרך מושג הנסירה המופיע לראשונה במדרשים העוסקים בבריאתו של האדם. מושג 'הנסירה' זוכה לפיתוח והרחבה בתורת הקבלה ובאדמו"רי החסידות אשר ראו בה מדיום לפרשנות הלכי רוח בעם ישראל ובעולם בכלל. במאמר אתייחס להבנה בפרשנותם של הראי"ה קוק ובהגותו של הרב שג"ר. דרכם אנסה להציע תפיסה אשר לענ"ד, תוכל לקיים בחינת 'הדור קיבלוה בימי אחשוורוש' ולהשיב את אמונתו של האדם ביכולתו לבחור בה.

האדם כזכר ונקבה

על היחס שבין פרק א' לבין פרק ב' שבספר בראשית נכתבו הרבה רעיונות ופירושים, אני רציתי לעסוק בנקודה אחת בהקשר הזה;
בפרק א' שבספר בראשית מתואר מעשה בריאת האדם כמכיל הן את הזכר והן את הנקבה ואשר לשילובם קורא האלוקים בשם 'אדם':

"וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ זָכָר וּנְקֵבָה
בָּרָא אֹתָם".

(בראשית א', ט"ז)

על כך דורשת הגמרא: "אמר רבי ירמיה בן אלעזר: דו פרצופין ברא הקדוש ברוך הוא באדם הראשון, שנאמר אחור וקדם צרתני" (בבלי ברכות סא, א). האדם על פי הגמרא נברא 'דו פרצופין' – צדו האחד זכר וצידו השני נקבה. על בסיסו של רעיון זה, המדרש ממשיך ומתאר את בריאתה של חוה כ'נסירה' מצלעו של האדם ובעצם כהפרדה של צד הנקבה מצדו הזכרי של האדם. כך זה מתואר בפסוקים ואחרי כן במדרש:

¹ מאמר זה הוא תוצאה של שיחות ארוכות עם חברי הטוב אריאל הכהן – שותף לכתיבה לכל הפחות כמוני, ואף יותר.

”וַיִּפֹּל ה' אֱלֹהִים תְּרַדְמָה עַל הָאָדָם וַיִּישָׁן וַיִּקַּח אֶחָת מִצְלָעֹתָיו וַיִּסְגֹּר בְּפֶשֶׁר תַּחְתָּנָה: וַיִּכֶן ה' אֱלֹהִים אֶת הַצְּלָע אֲשֶׁר לָקַח מִן הָאָדָם לְאִשָּׁה וַיִּבְאֶהָ אֶל הָאָדָם”
(בראשית ב', כ"א)

”אמר רבי ירמיה בן אלעזר: בשעה שברא הקב"ה את אדם הראשון, אנדרוגינוס בראו[=דו מיני, אדם שיש בו עירוב של נקביות וזכריות], הדא הוא דכתיב [זהו שכתוב]: 'זכר ונקבה בראם'.

אמר רבי שמואל בר נחמן: בשעה שברא הקב"ה את אדם הראשון דיפרוסופון [דו פרצופי, שתי דמויות שונות המחוברות זו לזו] בראו, ונסרו, ועשאו גביים, גב לכאן וגב לכאן”.

(בראשית רבה, ח)

על פי מדרש רבא ה'אדם', שהורכב מאיש ואישה, מזכר ונקבה, התפצל לשניים. לאחר הפיצול האיש והאישה נפגשים, אך לראשונה בחייהם לא כמחוברים אחד לשני בגב אלא פנים מול פנים, וכך בפגישתם הראשונה אומר האיש לאשתו:
”זאת הפעם עָצַם מַעְצָמִי וּבִשָּׁר מִבְּשָׂרִי”

נסירה כהגדרה עצמית

הראי"ה קוק, בספרו אורות,² מתאר את הנסירה כצורך של האדם, ובמובן רחב יותר- של כנסת ישראל, להפרד מההכרח הטיבעי שבקשר עם הקב"ה אשר עם כל יתרונותיה, אינה נותנת "מקום לבהירות הדעת לגלות את פעולתה". על כן אומר הראי"ה: "באים ימים שתרדמה נופלת על האדם, והפרצופים ננסרים זה מזה, עד שהפירוד הגמור נעשה אפשרי, ובכללות התרדמה במקום צלע מחוברת, חיבור טבעי, גב לגב, עומדת תפארת אדם בכליל הדרה, שהבחירה השכלית מכרת לומר "זאת הפעם עצם מעצמי ובשר מבשרי".³

² אורות ישראל, קמ"ב, י"ג

³ הראי"ה ממשיך ומתאר את תקופתו בראי הדברים וז"ל: האפשרויות לדבר "גבוהה גבוהה", על דבר שמד, על דבר כפירה, על דבר פירוודים מוחלטים, הן תולדותיה של הנסירה, המביאה לידי ההתאחדות הגמורה, הצורית החפשית, "כמשוש חתן על כלה ישיש עליך אלוהיך". החזיון מתגלה ביחושה של התורה אל האומה, שהחיבור הטבעי הולך ומתפרד על ידי הנסירה

הראי"ה קוק מטעין את הנסירה במשמעות שבין כנסת ישראל להקב"ה ובין האדם לאלוקיו, כדבר הכרחי. מין תהליך התבגרות בו נדרש האדם משלבי ינקותו להיפרד מאלוקים כדי לזכות בעצמיותו שלו. שיכלול קומתו של האדם, מעורר אצל הראי"ה תקווה שהאדם יוכל לבסוף לבחור בקשר מרצונו החופשי. ארצה בהקשר הזה להביא ביאור שהרב סטלנוביץ' כותב על פסקה זו של הראי"ה:⁴

"תהליך הנסירה, כמו כל סוג של חיתוך והפרדה, הוא מורכב וקשה... החיבור היה גמור, אבל לא בדעת. צריך היה להפריד אותם כדי שיוכלו לראות, להביט, להתבונן ולהבין זה את זה. לאחר תהליך הפרידה מתחיל תהליך שני, חדש, של היכרות פנים בפנים. "זאת הפעם עָצַם מְעַצְמֵי וּבְשׂוֹר מְבֹשְׂרֵי" (בראשית ב', כ"ג). לפתע מכירים. זה תמיד היה כל כך קרוב, דומה ושייך, אבל לא היתה מודעות לכך. עכשיו האדם יודע, מעריך, מבין ולכן בוחר בקשר הזה מרצונו. המודעות לכך שיש כאן שני אנשים נפרדים, היא המודעות לאפשרות שהקשר יכול גם לא להתקיים. מודעות זו, היא היוצרת את המוטיבציה לרצות בקשר, להדגיש את ערכו ולהתאמץ כדי לשמור עליו. כל אחד מאיתנו נולד לתוך מציאות מסוימת, שהקשר שלו איתה הוא הכרחי וטבעי. בתוכה, עליו לעבור תהליך של מודעות, הערכה מחדש, עשיית סדר ופיתוחם של רצון ובחירה."

האדם נולד במציאות מחייבת, מציאות אותה לא הוא בחר אלא קבע לו האלוקים. במשך חייו האדם עובר תהליך התבגרות בו המציאות המחייבת והראשונה של האדם מתפרקת, ובמקומה נמצא האדם במצב בו הוא צריך לבחור. המצב שבו האדם עומד בפני בחירה ושום דרך לא נקבעת לו בצורה חיצונית, הוא מצב קשה לאדם.

התרדמית, וגמר הנסירה הוא תוכן הבנין, המביא לאחדות משוכללת, ותורה חוזרת ללומדיה, וכל בניך למודי ד' ורב שלום בניך."⁴ מתוך המאמר 'מהות כנסת ישראל ותכונות חייה' אשר התפרסם באתר ישיבת בית אל.

בחירתו של האדם משמעה אחריותו לגבי הבחירה. אחריות, שבעקבות החירות בה הוא נמצא, נופלת עליו בלבד. מאחריות זו נובעת חרדתו של האדם ביחס לבחירותיו,⁵ ומכאן הקושי שיתלווה אליו תדיר.

למרות קושי זה שבבחירה, התהליך של התפרקות והתפוררות המציאות הראשונה של האדם הכרחית לו. האדם חייב להיפרד מהנקבה שמחוברת לגבו. יבוא יום בו האדם יצטרך להסתכל על חייו מבחוץ, לבחון את תרבותו, משפחתו, ובכך לעבור שלב בחייו- שלב ההתבגרות המחשבתית. בשלב זה הוא נדרש להחליט האם הוא מעוניין בקשר זה בכלל, או לא. בחירה זו מקבלת משמעות גדולה, שכן, זו הפעם הראשונה, לאחר 'שלב הפרידה', שהאדם פוגש את אשתו פנים אל פנים.

בסופו של דבר, הקשר הראשון והשני יכולים להיות אותו קשר, אך השאלה אם הוא נובע מבחירה או מהכרח ומהרגל הופכת אותו לעמוק, רציני יותר, וכזה שיש בו מימד של שותפות ולא של כפייה.

הדור קיבלוה

הראייה קוק הרחיב את 'תהליך הנסירה' מתהליך שבין אדם וחיה לתהליך שקורה לכל פרט בחייו, ואף לכל כלל ואומה בהיסטוריה. ברצוני להתמקד בתהליך שהפרט עובר וצריך להיות מודע לו. תהליך נסירה, מהאמונה הראשונה שלו, אליה הוא נולד ועליה חונך, לאפשרות של בחירה באמונה שנייה ועמוקה יותר.

תהליך הבחירה המחודשת בקבלת תורה קרה כבר בהיסטוריה היהודית. הגמרא מספרת שבמתן תורה לא בחרו ישראל בתורה אלא קיבלו אותה בעל כורחם. לאחר כאלף שנות היסטוריה, בימי אחשורוש, חזרו היהודים וקיבלו על עצמם את התורה, כפי שכותבת הגמרא:

⁵ על החרדה והייאוש הנגזרות מאחריות זו ראה 'האקסיסטנציאליזם הוא הומניזם', ז'אן פול סרטור. מאמר זה מתאר בשפה פשוטה ובלשון קצרה את עקרונות הפילוסופיה האקסיסטנציאליסטית.

"ויתיצבו בתחתית ההר, אמר רב אבדימי בר חמא בר חסא: מלמד שכפה הקדוש ברוך הוא עליהם את ההר כגיגית, ואמר להם: אם אתם מקבלים התורה - מוטב, ואם לאו - שם תהא קבורתכם. אמר רב אחא בר יעקב: מכאן מודעא רבה לאורייתא. אמר רבא: אף על פי כן, הדור קבלוה בימי אחשורוש דכתיב קימו וקבלו היהודים, קיימו מה שקיבלו כבר."

(כבלי שבת פח, א)

מה ההבדל בין הקבלה הראשונה לקבלה השנייה? למה היו ישראל צריכים לקבל על עצמם שוב את עול התורה?
תשובות לשאלות אלו תמונות ב'תהליך ההתבגרות' של העם היהודי ביחס לאמונתו. בתחילת הדרך, במתן תורה, כפה ה' על ישראל הר כגיגית, הכריח אותם לקבל את התורה, לא מתוך בחירה אלא בהכרח. לאחר כאלף שנה, חזרו היהודים וקיבלו את התורה קבלה מחודשת, אך הפעם מתוך בחירה. בחירה זו היא שהביאה לקשר מחודש ועמוק יותר בין ישראל לתורה. בתקופה זו, תקופת אנשי כנסת הגדולה, היה מעבר מהנהגת הנבואה להנהגת החוכמה. ההבדל בין הנהגות אלו הוא המצב של ישראל, האם הם פאסיביים ביחס לתורה, ביחס לדבר ה', או שהם שותפים מלאים בתורה, יוצרים אותה, מפתחים אותה ונותנים בה את חותמם האישי.
הנהגת הנבואה לא השאירה מקום ליצירה האנושית. לעומתה, הנהגת החוכמה התנגדה להתערבות שאינה פרי יצירה אנושית, וכמאמרו של רבי יהושע בגמרא 'לא בשמים היא'.⁶

שבירת הכלים

תהליך זה של פירוק והבניה מחודשת מועצם דרך מושג שבירת הכלים ומעמיד את העולם בכללותו כחלק מתנועה מתמדת של פירוק והרכבה. שבירת הכלים הוא מושג יסודי בקבלה שמתאר תהליך שקדם לבריאת העולם ואף נדרש לבריאת העולם. תהליך שבירת הכלים התרחש בעולם האצילות, בו

⁶ כבלי בבא מציעא נט, ב.

הספירות קיבלו אור בעוצמה שלא יכלו להכיל ונשברו. תפקיד האדם בעולם הוא לבנות כלים חזקים ורחבים יותר שיוכלו להכיל אור זה ובנוסף להחזיר את ניצוצות האור שנשברו למקורם הקדוש והטבעי. הראי"ה קוק מתאר כך מדוע באה השבירה-

"למה באה השבירה? לפי שהאלוקות נותנת לפי כוחה, והמקבל מוגבל הוא, אם כן תהיה הטובה מוגבלת. על כן נותן הוא הטובה בלא שיעור, לפי מידתו... ואע"פ שלא יוכל המקבל הנברא לקבל, כי אם שישבר לגמרי. ויבנה בתשוקתו לשוב למקורו הבלתי גבולי... ובזה יעשה הנברא את עצמו, ויהיה במדרגת השלמות של בורא, ויתעלה ממעל לגבול של נברא".

(אורות הקודש ב')

הראי"ה מתאר כאן את האדם אשר הופך מנברא לבורא. מעבר זה נעשה כיוון שכלי האדם נשברו ועל האדם לבנות ולברוא כלים גדולים וחזקים יותר. כלומר, השבירה היא הקדמה ואף תנאי הכרחי לבנייה המחודשת. כך הרב שג"ר כותב על פיסקה זו:

"תפקיד הדקונסטרוקציה⁷ הוא לפרק את הכלים ולהגמיש אותם כדי לפתוח אפשרויות חדשות של השראה והארה. מבחינה זו ניתן לתאר את הדקונסטרוקציה כהליך שבירה הבא לפנות דרך לתיקון גבוה יותר" (כלים שבורים, עמ' 26).

הרב שג"ר מתאר בדבריו הראי"ה את הרעיון שהסברנו לעיל אך במוטיבים פוסטמודרניים- 'השבירה המאפשרת הבניה מחודשת של המציאות'. האדם חווה חווית פירוק ושבירה מערכים וממערכות ולכן הוא חייב לבנות ולברוא

⁷ דקונסטרוקציה היא שיטה, שתוארה לראשונה על ידי הפילוסוף הצרפתי ז'אק דרידה. בניסוח כללי, דקונסטרוקציה היא פירוק הטקסט והבנייתו מחדש. מתודה זו חותרת תחת מבנים של משמעות בטקסט עצמו, כדי לפורר כל משמעות יציבה בקרבו.

לעצמו ערכים חזקים וגדולים יותר, בכוחות עצמו. ערכים אלו נבראים על ידי בחירתו החופשית של האדם, בחירתו באמונה.

יש המתארים את שתי האמונות הללו כאמונה ממבט ראשון ואמונה ממבט שני. האמונה ממבט ראשון היא האמונה הראשונה בחייו, אך אמונה זו עתידה ליפול, ובמקומה צריכה לקום אמונה ממבט שני, אמונה הנובעת מבחירתו של האדם. מנקודה זו, אני מגיע להקשר של האמונה שתיארתי לעידן שבו אנו חיים. אנו חיים בעידן פוסט מודרני, עולם מפורק מערכים מוחלטים, עולם שבו הרליטיזם האמוני שולט. בעולם זה שאלת האמונה והדת הופכת לשאלה מהותית האמורה להדיר את שנתו של כל מאמין.

ברצוני להציג מבט מסוים על האמונה, מבט אליו נחשפתי רק לאחרונה ותרם לעיצוב השקפת עולמי בשיח הפוסט מודרני.

פוסטמודרניזם

המחצית השנייה של המאה החמש-עשרה בספרד התאפיינה במעבר מן העיון הפילוסופי שהישגיו היו רבים, להדגשה יתרה של ערך האמונה העומדת אף למעלה מכל מסקנה פילוסופית כזו או אחרת. בדורות האחרונים, מעבר זה קיבל עיצוב ופנים חדשות, בהתאם ל'רוח הזמן', כלומר בהתאם לפוסטמודרניזם. התרבות וההגות הפוסטמודרנית מוגדרת בפי חוקרים רבים כתגובה או כדחייה, לתקופה המודרנית, לערכיה ולמודרניזם. תרבות המודרניזם הושפעה מהמהפכות הרבות שהתרחשו בין המאה השש-עשרה למאה התשע-עשרה. מהפכות אלו כוללות את המהפכה המדעית באירופה, המהפכה האמריקאית והצרפתית ומהפיכת התיעוש.

מהפכות אלו הובילו להתייחסות חדשה של העולם אל המדע ולשכל האדם. העולם דחה את שליטתה המוחלטת של הכנסייה ב'אמת'. הוא הסתמך יותר ויותר על המדע והפילוסופיה שהחלו לקבל משנה תוקף באותה תקופה, גם כאשר המסקנות היוו סתירה מוחלטת למסקנות הכנסייה. עוד בתקופת ימי הביניים התפתח עידן הנקרא 'עידן הנאורות'. שם זה הוא כינוי לתנועה אינטלקטואלית באירופה, ששמה לעצמה מטרה לבסס מוסר, אסתטיקה וידע הנשענים על רציונליות והנחת יסוד לוגוצנטרית. תנועה זו היוותה בסיס

לפילוסופיה של העת החדשה אשר הייתה אחת הסיבות למהפכה האמריקאית והצרפתית. פילוסופיה זו האמינה בידע ובשכל האנושי כמסוגל לפתור את בעיותיו של האדם.

העולם המודרני האמין באמת המוחלטת, ובאדם כייצור שיכול להגדיר אותה על פי שכלו. עמנואל קאנט, במאמרו 'מהי נאורות' כתב – 'המוטו של הנאורות הוא אם כן: אמץ את האומץ להשתמש בשכלך'.

עולם וודאי זה הביא לאסונות רבים שהתחוללו במאה ה-20, אסונות שנבעו מתנועות כמו הקומוניזם, הפשיזם והנאציזם. בעקבות אסונות אלו העולם דחה את התרבות המודרנית שדגלה באמת הוודאית, בערכים מוחלטים ובקביעות כלליות ופיתחה 'עולם שלא יכול לדבר על ערכים מוחלטים משום שמבחינתה אין ערכים כאלו. אין אמת ובטח לא קיימת ה'אמת'. בעולם זה האמת היא מוצר תרבותי – 'פוליטיקה של האמת', כפי שהגדיר זאת ניטשה: 'הערכים ושינוייהם עומדים ביחס ישיר לגודל עוצמתם של כותבי הערכים'.⁸

הרב שג"ר, בספרו מציג דרישה מהאדם המאמין – 'האדם המאמין ייאלץ לסגל לעצמו מבט רציונלי-ספקני, מבלי לפגום באמונתו'.⁹ איני מתיימר לפרש אמרה זו, ובכל זאת ברצוני לתאר כיצד ניתן לדעתי ליצור נקודת מבט ספקנית על עולם האמונה מבלי לפגוע באמונה עצמה.

רבים הפילוסופים וההוגים שערכו אנלוגיה בין הראייה למחשבה. אפלטון, למשל, מדמה את ההבנה העמוקה ביותר של ידיעת האידאות – לראייה שלהן. הראייה הפיזית משולה פעמים רבות להבנה העיונית, ולהיפך. גם הרמב"ם ערך אנלוגיה זו.¹⁰ ברצוני להמשיל את האמונה דווקא לעדשות שעל העיניים, אמנם זו ראייתו של האדם, אך לא העיניים עצמם. אחזור לדרישתו של הרב שג"ר.

⁸ הרב שג"ר, כלים שבורים, עמ' 14.

⁹ שם, עמ' 22.

¹⁰ רמב"ם, מורה נבוכים חלק א, ל"ב.

המבט הספקני פותר את בעיית הוודאות בעולם של אי וודאות, את בעיית המוחלטות בעולם בו אין מוחלטות. נראה שהמבט הספקני על האמונה הוא הכרחי בתרבות הפוסטמודרנית, אך כיצד ניתן ליצור מבט כזה מבלי לפגוע באמונה עצמה? האם אפשרי להיות ספקן ומאמין כאחד? האין הספק סותר את האמונה?

לדעתי, הספק אינו סותר את האמונה, והמבט הספקני אינו חייב לפגוע באמונה עצמה. האדם צריך לבחור באמונה, ובהקשר שלנו, על האדם לבחור בעדשה אותה ישים על עיניו. אדייק ואוסיף שאני מתייחס לאמונה לא רק כעדשה, אלא אפילו כניתוח פלסטי... בדומה לניתוח זה האדם בוחר להתבונן על העולם דרך אמונה מסוימת, אך רגע בחירתו משול לרגע הניתוח.

לדעתי, דרך התבוננות זו על האמונה עונה לדרישות הרב שג"ר, ובנוסף רלוונטית בעיקר בעולם שדוחה ובורח מאמירות מוחלטות. ההתייחסות לאמונה כניתוח הופכת את האמונה למבט סובייקטיבי שלי על העולם, ולא לאמת אובייקטיבית של העולם.

התייחסות זו משאירה את האמונה בייסודה לספק, שאני בחרתי והכרעתי בו הכרעה סובייקטיבית. מבט זה אינו פוגע באמונה כיוון שמבחינתי, העדשה אותה בחרתי לשים על עיניי - מוחלטת לי. היא האפשרות היחידה שלי להסתכל על העולם. אדם בעל עדשות יודע שבלעדיהן הוא יראה שונה את העולם, אך מבט זה אינו רלוונטי ואינו מעסיק את בעל העדשות. מבחינתו, מה שהוא רואה זה עולם עם עדשות וזה העולם. בחירתי את המציאות הופכת את המציאות לבחירתי.

יסוד זה מובא בהערה של אודיה צוריאלי, עורך הספר כלים שבורים – "בתורה ס"ד של ר' נחמן מביא הוא יישום למושג ה'חלל הפנוי' והוא המחלוקות בין הצדיקים. הוואקום שנוצר בין הדעות החלוקות, העדר האמת ואף התפוררותה מוכרע על ידי האדם הנבוך, העומד בין החכמים הגדולים, והופך בעל כורחו לבורא עולמות על ידי דיבורו. העדר ה'אמת' מחייב את האדם

אמונה בעולם של ספק

(התלמיד) לצאת מעמדת הלומד הפאסיבי להכריע וליצור את עולמו הרוחני הייחודי, שהינו אלוקי באותה מידה שהינו אנושי".¹¹

כמובן, במגרה קטנה בראש, נשאת תמיד הידיעה שבבסיס ראייתי את המציאות עומדת העדשה אותה אני בחרתי לשים על עייני, עדשה שיכולה גם כן להתחלף לעדשה אחרת. מגרה קטנה זו אינה אמורה להטריד או להעסיק אותי ביום יום, אך אל לו לאדם למחוק אותה, אל לו לשכוח שביסוד הכול עומדת בחירתו היכולה להשתנות.

משל המשקפיים כמשל לדרך התבוננות על העולם מובא בכתבי הפילוסוף עמנואל קאנט. קאנט עוסק בתורת ההכרה, בשאלה האם וכיצד ניתן להבין את עולמינו, את שאלות חיינו הקיומיות. בספרו ביקורת התבונה הטורה מסביר קאנט את גישתו, שהיא מעין שילוב בין שתי אסכולות.¹² קאנט ממשיך את מבנה הידיעה למשקפיים בצבע מסוים, אשר לא ניתן להורידם. מצד אחד, הידע מגיע מחוץ לנו באמצעות הקלט של החושים, אך מן הצד השני, הוא 'צבוע' ולא ניתן לתאר את העולם אלא בגבולות צבעם של המשקפיים. משקפיים אלו הם חוקים רציונליים הנובעים ממחשבתנו ומתבוננתנו. הידע מגיע אלינו דרך החושים שלנו ומעובד על ידי משקפי תבונתנו.

באותה הדרך, ממשיך אני את האמונה למשקפיים, אשר דרכם האדם מתבונן על העולם. אמנם משקפיים אלו הם אישיים לאדם המרכיב אותם, אך מבחינתו הם מוחלטים, שכן את העולם הוא רואה דרך משקפי האמונה האלו בלבד, כמו משקפי התבונה של קאנט.

אסיים בדבריו של האדמו"ר מפיאסצנא:

¹¹ כלים שבורים, עמ' 26.

¹² ישנה חלוקה בסיסית לשתי אסכולות בעניין תורת ההכרה: על פי הרציונליזם, הידע והמושגים אינם תלויים בנסיון החושים, אלא בחשיבה שלנו, בתבונתנו. (דוגמאות לפילוסופים המשתייכים לזרם זה - רנה דקארט, ברוך שפינוזה). לעומתם, לדעת האמפיריציזם, המושגים שלנו הם תוצר של ניסויים אמפיריים, תוצר של התבוננות החושים. (דוגמאות לפילוסופים המשתייכים לזרם זה - ג'ון לוק, דיוויד יום, ג'ורג' ברקלי).

“ולא בתפילה ועבודה בלבד נרגיש את התקרבותנו אל ד’ ונתענג מזיו כבודו ית’, רק גם תמיד תהיה מחשבתנו כל כך ברה חזקה וקשורה בקדושתו עד שתוכל להתגבר על חושינו, שלא די שלא יוכלו חושינו לבלבל ולפתות את מחשבותינו, ולומר לנו עולם אתה רואה, וגשם אתה מרגיש, רק גם חושינו ייכנעו למחשבת לבבנו, וגם הם יראו את קדושת ד’ פרושה על כל הנמצא. ועין בעין יראה האדם אשר נמצא הוא בגן ד’ בעדן לפני כיסא כבודו יתברך”

(בני מחשבה טובה, עמ' 7)

האדמו"ר מתאר כאן סוג חדש של משקפיים שעל האדם לרכוש – משקפי מחשבה. לדבריו, האדם צריך לפתח מחשבה שתשמש תרגום לעולם החיצוני אותו הוא רואה. ביסוד דבריו, מתאים האדמו"ר לדברי קאנט בנוגע לתורת ההכרה. האדמו"ר כותב שהאדם פוגש את ה' בטבע, באמצעות החושים, אך חושים אלו נשלטים בידי המחשבה. האדם צריך לבוא עם הגדרות ומערכות תבוניות שישפיעו על אופן התבוננותו בטבע, באלוקים. משקפי מחשבה אלו ביסודם, הם אותם משקפי תבונה עליהם דיבר קאנט והם הם אותם משקפי אמונה שתיארתי לעיל שהאדם צריך לבחור להתבונן דרכם על העולם.

לסיכום, פתחנו את המאמר עם ביאור החשיבות וההכרח בהפנמת חירותו של האדם, אשר מאפשרת לו לבחור באמונתו. שלב הבחירה נעשה לאחר שלב ה'נסירה', שלב המתאר פירוק מערכות וערכים, התפוררותה של האמת ובריחה מקביעות מוחלטות. האדם בבחירתו צריך לבחור את העדשות דרכם יתבונן על העולם. בעקבות בחירתו של האדם, ראייה זו נעשית לאמת בעבורו, דרך עדשות אלו הוא מתבונן ועליהן הוא נשען. בכל זאת, ביסודם של דברים עומד עיקרון אותו אסור לו לאדם לשכוח, שאחרי כל התיאורים והניסיונות, נמצאים חירות ובחירה, העומדים ביסוד כל הערכים והאמונות.